

БҮДДЫН ШАЖАНАЙ САНГХЫН ХАНДАЛГА

Бүгэдэ арадай сонин

1997
ИЮЛИН
26

Зунай һүүл
улаагшан хонин
харын
22
гарагай 7
СУББОТО
№ 140 (19731)
Газетын сэн хэлсээтэ

1921 оной
декабриин
21-һээ гараа

Мүнөөдэрэй
шухала
асуудал

ТҮРЭЛ АРАДНАЙ, ТООНТО НЮТАГНАЙ МАНДАХА БОЛТОГОЙ!



туршада үдэр һүнигүй харуула ха юм. Энээнэй үрэ дүнгүүдые элээр хаража байнабди. Хэхэ гэхэдэ, ажал олдохогүй, уншаха гэхэдэ, нигүүлэхы найхан сэдхэл түрүүлхэ, һайн һанаа бадаруула номууд байхагүй.

Хэдэ тийгэбэшье, саг үшөө бии, шаргамнай газардаагүй, шадалнай эсэлэн һалаадүй. Үндэһэн соёлоо үргэн татажа абаха, өөрын нюуртай арад зандаа үлэхэ арга боломжо манда үшөөл бии. Нюдэнэй эсэгы мэтээр аба эжынэрингээ анхараг хамгаалжа асарһан ёһо гуримуудые, гэр бүлэдөө бэелүүлдэг хүмүүжүүлгын дүршэлые һэргээжэ, наринаар сахибал, хосорхогүйбди. Тэдэн сооһоо онсолон, нэн түрүүн сахиха шухала зүйлнүүд гэхэдэ, Эхэ байгаалидаа энэрхы сэдхэлтэйгээр хандадаг болохо, гэр бүлын хүмүүжүүлхы үүргые эрид эхэ болгохо. Эдэ зорилгонуудые бэелүүлгэдэ гүрэнэй бюджетһээ мүнгэ һомолоого тон бага хэрэгтэй. Нэн түрүүн хүн бүхэнэй үндэр эхэ харюусалга, һайн һанаан, һайхан сэдхэл хэрэгтэй болохо бшуу. Намһаа саагуур, наранһаа наагуур гээд, хара амины хараад ябадаг байдалһаа таһа арсаха шухала.

Зуун жэлнүүдэй һэлгэлдэдэг бэлнээр дээрэ мүнөөнэйхидэл ади хэсүү байдал ушардаг гээд түүхэ баримтална. Эрдэм һургуулитай болоһон хүн зоной ухаан бодолынь зүб тээшэнэ залан ябуулахада бэлэн байха гээд лэ бодомоор. Эндэ урданайхидэл адляар, һургуулин багшанарай, нотагуудтахи засагай үүргэ тон эхэ. Гарахаяа байгша ХХI зуун жэлдэ нотаг зонийнгоо харин гүрэнүүдэй хаядаһа суглуулжа, үл хоол залгадаг барлагууд болохоогүйн тулада, нэн түрүүн багша хүнэй, эмшэдэй, бүхы хэрэгтэдэй үүргэ харюусалгань тон эхэ. Энэхэн харюусалгаяа гүнзэгыгөөр мэдэрээд, хам орожо, арад зонийнгоо эрээдүйе хамгаалха саг одоошые эрээ.

Дэлгүүрэй эрхэ байдалда ороод байһан мүнөө сагта гэр бүлэ бүхэнэй хүмүүжүүлхы үүргые дээшлүүлхэ шухала болобо. Намһаа ондоо хэһы миини үрн хүүгэдые хүмүүжүүлхэ, болбосоруулхагүй гээд эхэ, эсгэ бүхэнэй нэн түрүүн ойлгоогүй һаа, хэрэг бүтэхгүй. Бүлэ бүхэн ондо ондоо байдаг. Ухибүүдээр олоншые һаа, шуура хэрэддээгүйгөөр, архидаагүйгөөр ан бунхан ажаһуудаг жаргалтай бүлэнүүд олон. Гэхэтэй хамта Росс гүрэндэмнай 6 миллион шахуу хүсэд бэшэ бүлэнүүд тоологдоно гээд тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Ганса эхэ гү, али ганса эсэгын хүбүү, басагаһа үргэн хүмүүжүүлхэ ушарнууд баһал олошорхой. Һалаһан, һандарһан доройтоһон гэр бүлын, архида ороһон эхэгэй гү, али эсгэгэй үхибүүд эхээр зободог, тулидаг. Ажал хүдэлмэрин олдохонь хүшэр болоһон мүнөө сагта хүдэлмэригүйшүүлэй гү, али ажалтай хэбэртэй аад, һара һаража салингаа абадаггүй хүнүүдэй гэр бүлынхид баһал хүндэ байдалда ороно.

Зүблэлтэ засагай жэлнүүдтэ гаталһан замаа гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ үзөөд, һайн юумэнүүдынь бага-сага шэнэлээд, хүмүүжүүлхы ажалдаа хэрэгтэдэ яаха юм бэ? Эдиршүүлэй эмхинүүд хүндэ муу юумэ хэе гү? Эхэнэрнүүдэй зүблэл дахинаа эмхидхэхэдэ яанаб? Бүһэгүйшүүл, эхэнэрнүүд лэ нотаг соохи айл бүхэнэй һанаа сэдхэлэй ба материалын байдалые хэһышые үлүү һайнаар мэдэхэ бшуу. Дээрһээ, засагай газарһаа этигэмжэтэ хүн ерөжэ, нотагтахи байдалыемнай заһаха гэжэ найдаһанай хэрэггүй. Телефоноршые хоорондхэ мүнгэгүй, гар мухар һуудаг аймагай гү, али республикын ноёдые һаа наашые хараха, үзэхгүйбди. Гүрэмнай хосороо гэжэ мэдэрхэ саг түлажа эрээ. Өһөдтөө, өһөдтөө оюун бодолдо, хүсэндэ найдаад лэ, ажал хэрэгтэ, гэр бүлнүүдээ оодонь татажа абаха хэрэгтэй.

Арадайнгаа ёһо заншалуудые һэргээхэдэ, нэгэ доро хүн бүхэмнай хуули ёһо мэдэхэ. Тэдэни сахидаг болохо харюусалгые эхэ болгохо, бэелүүлхэ уялгануудынь тодорхойлохо гэшэ тон шухала. Тийхын тула хаа хаангүй эхин классуудһаа эхилжэ, Россин Федерациин болон Буряад Республикын Үндэһэн Хуулинуудые үзүүлхэ, ахалагша классуудта "Хуули ёһо шэнжэлгэ" (правоведение) гэнэн предмет заабол зааха хэрэгтэй гээд һанагдана...

Түрэл араднай, тоонто нотагнай мандаха болтогой!

С-Д. БАДМАЕВ,
БГУ-гай багша, философийн эрдэмэй
кандидат, Буряад Республикын габыята
юрис.

"Буряад үнэн" сониниймнай байгша оной июлин 22-ой дугаарай нэгэдэхи нюурта "Ивалгын дасанда суглаан болобо" гэнэн гаршагтай мэдээсэл, "Россин заншалта Буддын шажанай Сангхын ээлжээтэбэшэ хуралай коммюнике" толилогдоһон байгаа. Гадна июлин 23-най дугаарай нэгэдэхи хууданда Россин Федерациин Заншалта Буддын шажанай Сангхын хэблэлэй секретарь Борис Дондоговой гар табилгатай "Россин Федерациин Заншалта Буддын шажанай Сангхын хандалга" барлагдаһан юм. Манай сонин мүнөө "Бүхы зэмээ ондоо хүнүүдтэ тохоод" гэнэн гаршагтай Россин Заншалта Буддын шажанай Сангхын ээлжээтэбэшэ Сугунды зарлаха талаар комиссийн түрүүлэгшэ, "Дхарма" нэгэдэлэй шэрээтэ лама Нимажап Илюхиновэй статья уншагдаһанга анхаралда дурадханабди.

Буряад Буддын шажантаниие ударидагшад дунда болоһон арсалдаанда али талын зүб буруу байһы саашанхи үйлэ хэрэгүүд харуула нээ.

Гансал бэзэ муу юумэнһээ һэргылэе: Буряадай бурханда һүзэглэн шүтэгшэ, онсолходо, ударидагшадын хоёр тээшээ бү хахараг. Арсалдаае аюулта шатадань хүргэнгүй сараха арга боломжые манай шажанай санаартан олоороо хэлсэжэ олоно бээ гэжэ найдая.

РЕДАКЦИНАА.

"БҮХЫ ЗЭМЭЭЭ ОНДОО ХҮНҮҮДТЭ ТОХООД"

Буряад Республикын олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ тараагдаһан Россин Федерациин Заншалта Буддын шажанай Сангхын хэблэлэй секретарийн толилуулһан хандалга уншаад байхадаа, ээлжээтэбэшэ Сугунды зарлаха тухай ябуулгамнай тон зүб гээд үшөө дахин этигэбэдэ. Манай шийдхэгдээгүй асуудалнуудые үргэнээр зүбшэн хэлсэһэнэй ашаар бидэ ороной Буддын шажан мүргэлдэ шүтэгшэдэй ороһон мухардалгын замһаа гаргажа болохо байнабди.

Хандалга соо бэшэгдэһэн буруушаалга зүришлэдөөтэй байна гээд тэмдэглэхэ ёһотойбди.

Нэгдэхээр. "Хуралай заседани үнгэргэгдөөгүй" гэжэ хэлэгдэнэ. Ивалгын дасанай гол байһан соо республикын Буддын шажанай нэгэдэлнүүдэй толгойлогшонорой ба мүргэл хэгшэдэй сэхэ хөөрөлдөөн боложо, һанал бодолоороо андалдаһан байна.

Хоёрдохор. Хандалгын автор "Хуралай 10 процент гэшүүдэй эрилтээр зарладаг юм" гэжэ бэшэнэ. Үнэн дээрээ Хуралай 10 процент гэшүүдһээ олон хүн Хуралда хабаадаа.

Гурбадахар. Июлин 16-да боложо үнгэрһэн Хуралда хабаадагшад Россин Заншалта Буддын шажанай Сангхын Уставай эрилтэнүүдые наринаар сахиһан байна. Хуули ёһо эбдэһэн тухай мэдүүлгэнь нэгшые үндэһэ баримтагүй.

Дүрбэдэхээр. Д.Г.Санжиевые үндэһэгүйгөөр гэмнэхэ һэдэлгэнэ Сангхда байһан шийдхэгдээгүй асуудалнуудһаа олонийтые холодуулжа, тэдэнээ гүрэнэй засагай зургаануудта тохохо гэнэн эрмэлзэл хандалга соо элээр харагдана. Байгша оной июлин 21-дэ үнгэргэгдэһэн пресс-конференци дээрэ "шажан мүргэлэй дотоодын хэрэгүүдтэ гүрэнэй засагай зургаанай түлөөлэгшын хамааралсан ороһон тухай" асуудалда тодорхой харюу үгтэһэн байна. Тэрэнээ дахин дабтахада болоно.

Амаралтада байһан Д.Г.Санжиев тэрэ үдэр һамгатая, аша басагатая Ивалгын дасанда өөрынгөө хэрэгээр ерэһэн байгаа. Хамба лама Ж-Д.Гомбоевтой, Ж-Ж.Эрдынеевтэй, М.Цыбиковтэй удаан жэлдэ сугтаа ажаллаһан, Буддын шажантанда һайн талаараа мэдээжэ болоһон хадаа тэрэ ээлжээтэбэшэ Хуралай заседанида уригдаһан байгаа юм.

Табадахар. Буряад Республикын олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ Буддын Заншалта Сангхын зүгһөө заналта хэхэ ябадал бүхы дэлхэй дээрэхи хүн зоной дунда эб найрамдал, эбтэй эетэй байдал, журам заршам номнодог Буддын шажанай эрилтэнүүдтэ яажашы тааралдангүй.

Россин Заншалта Буддын шажанай Сангхын ээлжээтэбэшэ Сугунды зарлаха талаар комиссийн ябуулжа байһан хүдэлмэри зүб, манай Буддын шажанай һургаалай хүгжэн мандахын, бүхы хүнүүдэй, хүн бүхэнэй ажана байдалай аша туһын бэхижэхын тула Буддын шажанай нэгэдэлнүүдэй эблэрхэ зам үнэн сэхэ, һайн сэдхэлэй хөөрөлдөөндэ олохо ёһотойбди гэнэн тобилол хэхые хүсэнэб.

Харилсаан тухай хоһон арсаалдаата үгэ тараангүйгөөр, Буддын һургаалай ёһоор амгалан тайбан оршондо ээлжээтэбэшэ Сугундыда бэлэдхэл хээ гээд бүхы ламанарые, Буддын шажанда шүтэгшэдые би урыалнаб.

Н.ИЛЮХИНОВ,

Россин Заншалта Буддын шажанай Сангхын ээлжээтэбэшэ Сугунды зарлаха талаар комиссийн түрүүлэгшэ, "Дхарма" нэгэдэлэй шэрээтэ лама.

1 Түгэсэжэ байгаа ХХ зуун жэлэй арбаад онуудта, хорёод онуудай түрүүшын хахадта СССР-тэ түрэнэн бидэ хүн түрэлтэй аюулта дайсан болохо фашизмые буда сохижо, Агууехэ илаалта асарһанаараа омогорходоо гээшэбди. Дайнай эхин шатада буу зэбсэгээрээ, дайшалхы техникээрээ Улаан Армиһаа холо булюо байһан фашистуудай һүр эхэ долбогонуудые зогсоожо, удаань өһөдөө долбогдо ороод, дайсание өөрыншэ ноохой буда сохиһон совет сэрэгшэдэй нугаршагүй баатар зориг, Эхэ орондоо үнэн сэхэ байлга, олон арадуудай бата бэхи хани барисаан, эбдэршэгүй пайрамдалтон эхэ, юунтэйшые сасуулаһагүй илаалтые гагнан шэрээһин хүсэн болоһон юм.

Садатараа холо эдээдэгшыегүй, һайн хоёр самсаттай, гоёжо үмдэхэ костюмтай боложо үрдөөгүй, мүнөөнэйхитэй сасуулаха, материалын байдалаараа хэдэ оборхон ажаһуугаһые һаа, манай үеын залуунуудай эхэ ороншо үзэл (патриотизм) айхабтар эхэ байһан юм. Хүн зоной дийлэнхи хубинь сэхэ сэбэр ябадалтай, хуули, журам наринаар сахидаг, хулгай худал хэдэггүй, архи уудаггүй, ажалша бэрхэнүүд байһан гэшээ. Ургажа ябаа үетэниие зүб мүрөөр, дүрбэн тэгшээр хүмүүжүүлэн болбосоруулгада пионернүүдэй болон комсомолой эмхинүүд тон эхэ үүргэ дүүргэдэг нэн. Тийхэдэ гэр бүлэ, һургуули, театр, кино, номой сангууд, "Знание" бүлгэм, спортивна болон бусад эмхинүүд залуу үетэниие хүмүүжүүлхэ талаар эхэ ажал ябуулдаг байгаа. Зүблэлтэ засагай бутаран һалахада, эдэшые эмхинүүд нэгэ доро хүдэлхээ болёо. Эбдэхэн бэлэн, эбдүүлхэн хэсүү гэлсэгшэ. Реформо бэелүүлэгшэд тус эмхинүүдэй орондо хүмүүжүүлхы ажал эрхилэхэ шэнэ юумэ байгуулжа шадаагүй. Зоргондоо, жолоогүй орхондоһон залуушуу гэмтэ ябадалнуудые олоор үйлэдэһэн. Хуулин һаа гүйсөөгүй залуу басагадай дунда янхан ябадалтан олошорно. Элдэб эсын хүсэрхэлгэ харуулан телевизеофильмүүд ургажа ябаа залуу үетэндэ тон муугаар нүлөөлнэ гэжэ ойлгохо хэрэгтэй. Хара тамхи татаха, архидаха ушарнууд жэлһээ жэлдэ олошорһоор. Саашадаашые энэл зангаараа үргэлжэлхэ болоо һаань, залуунуудай сэдхэл бодол бүри доройтохо. Үндэһэтэй хосорлоло холо бэшэ, хүл доро болоо гэжэ мэдэрхэ баатай болоһонбди. Үндэһэтэй хосорхо аюул дүтэ ерэнхэй гээд бэшэхэдэ, би зааханые дэгдүүлэнгүйб. Абарга эхэ хүсэтэй байһан агууехэ гүрэмнай хаанаб? Һалаа, хосороо. Лиһаа мүрысөөнүүдтэ тулагдаха арга шадал манда мүнөө байхагүй. Залуушуулыемнай арбанай адаг, долооной дорой болгохын тулада баруунаархин хара тамхи татуула, хортой муухай архи уулгана, эдэб эсын хүсэрхэлгэ, ташаяангы ябадал "зураглан" муу муухай видеофильмүүды хэдэн олон жэлэй

ТЮЛЭМ

Б У Р Я А Д Б О Р О Н О Й

Бэшүүрэй аймагай дэбисхэр дээрэ түүхэ домогоор баян нютаг нуганууд олон. Тэдэнэй нэгэн Гутай нуурин болон. Гутайда хори буряадуудай 11 эсэгийн гушад, хуасай отогой таһардаһанууд ажаһуудаг.

Гутайн гушадуудые уг гарбалаарнь илгabal, шэмээнтэн, ажагайтан, үнэгэнтэн, харин хуасайнууд туруутан, шаглайтан, шаантан, долоодойтон, хадаантан гээд илгарха. Гушад отогойхид хадаа Баруун-Гутай, Нарин-Гутай, Алташа, Хайсар, бодонгууд отогоорхидтой хамта Хайранга, Обор голнуудай эрьээр, худалнуудаар, нугануудаар нүүжэ ябадаг байһан гэжэ аха үетэн хөөрэлдэгшэ нэн. Харин Ехэ-Гутай, Нарин-Гутай, Заган гэжэ голнуудые үбин, хуасай отогоорхид малаа адуулжа ябалаг байгаа.

Эдэ нютагуудта анханһаа нууһан бэшэ, ерүүл зон гэжэшэди гэжэ гушадууд тоолодог. Тэдэнэй ерэхэнээ үрид эртэ урдандаа монголшууд нууһан гэжэ. Хүнөө шулуунууд (могиальники), гэр байрынь нууринууд мүнөөшье хүрэтэр бий зандаа. Хуһан модоной бий боложо эхилхэлээр, эндэһээтэдэ абаһан түүхэтэй. Энээн тухай домог дуун соо хэлэгдэдэг:

**Хуһан модон ургаба,
Хун шубуун гарбалтай
Баатар хаанай албатан
Бий болохонь.**

Заря хаан гэжэ толгойн шулуун дээрэ Чингисий мориной туруунай мур үлэнхэй гэжэ зон хөөрэлдэдэг. Мүн Чингис хаан Гутайда гуталаа орхиһон, тийгээдэ энэ нютаг Гутай нютаг болоо юм гэжэ. Мүн хүршэ нютагуудай нэрые зон иймэрхүүгээр тайлбарилдог юм: Чингис хаан Хонхолодо хонхоёо, Аягада аягая, Шанагада шанагаа орхиһон гэжэ мэтэ.

Шэмээнтэн Байгалай баруун тээһээ ерхэмди гэдэг. Шэмээнтэнэй бөөнэр Ойхон арал дээрэ шанар (манжалай) хүүлдэг байһан юм. Шэмээнтэнэй түлөөлэгшэд дуудалга соогоо баруун хойноһоо ерхэн уг гарбалаа дурдадаг:

**Баруун хойноһоо ерхэн,
Баргын шажание баталһан
Барга ехэ балтангууд,
Шэмээнтэн Ехэ-Гутайн
адагаар ажаһуудаг, һадарьхан
гэжэ хада дээрэ угайнгаа тайлга
хэдэг байһан байна.**

Зүүн буряадуудай, илангаяа хоришуулай бөө мүргэл һайса шэнжэлэгдэдүй. Тиймэһээ хүдөө гаража, үбгэд хүгшэдһөө бэшэжэ абаһан багаханшье мэдээсэл, ажаглалта гэжээ буряад зоной шажан мүргэлэй түүхэ шэнжэлгэдэ тон тухатай.

Гутайн гушадууд, хуасай отогоорхид ламын гуримаар тахигдадаг Сахюуртын болон

Хайрангын обоонуудтай юм. Гадна гушадуудай, хуасайнуудай нүүдэг нютагуудаар бөөгэйшье, ламыншье гуримаар тахигдадаг угай тахилгата газарнууд бии.

Гушадууд һадарьхан, Гурбан-Толгой гэжэ хадануудта бөөгэй

Шажан мүргэлэй түүхэнээ

Хуасайнуудай ламын ёһоор тахигдадаг обоонууд байха. Ямарнууд бэ гэбэл, Нарин-Гутайн мунхан, Заганай обоо, Далһаа, Бүдэнсэг. Гушадуудай бөө мүргэлэй тахилгата газарһаа холо бэшэ, Гурбан-Толгой гэжэ

шанаһан болохо. Хониной доторые заатагүй эршүүл сэбэрлэхэ ёһотой юм. Зүрхэн, уушхан, эльгэн, бөөр, нарин ба бүдүүн гэдэһэн, шуһа шудхаһан хото (нугалуур гэхэ гү, али хотоодо) мэтыень хамтын

даллага, бөө шэлтэй архи гартаа баряад, гараа нара зүб хүдэлгэн, даллага абалгын - буян хэшэг гуйлгын ёһо бөөлүүлэгдэжэ эхилнэ. Тийхэдэ бүгдөөрөө "аа хурь, аа хурь!" - гэжэ ооглохо. Бөө зондо хандаха: "Буян хэшэг ершүү?" Зон булта харюусаха: "Ершэ-өө, ершэ!" Бөө асууха: "Улы хутаг оршобуу?" Булта харюусаха: "Оршобо-оо, оршобо!"

Дуудалга дурдалгын һүүлээр үргэлэй эзэн арюудхаһан эдэр зондо хубаана. Түрүүн эршүүл дамбар хубаадаг, тийхэдэ хүн бүхэндэ хүсөөг хүртөөжэ гэжэ болдодог. Тархиень (төөлэй), үбсүү хабһатайгаар, сагаан эдэр бөөгэй урда табина. Бэшэ үлэһэн мяха хэршээд, олондо хүртөөнэ. Удаань бөө бээе хүндэлжэ эхилдэг. Асаргадһан эдэн, ундан үлэхэ ёһогүй. Гансал сагаан даллагын үлөөдһыне гэртээ абаашажа болохо юм.

Һүүлдэнь гал дээрэһээ тагаантай тогоон хуряагдаад, түүдэг тойруулан, дүрбэн һаднаг зоогоод, дээрэн хуһанай мүшэрнүүд дэбигдэжэ, үргэлэй шэрээ бэлдэгдэнэ. Гутайнхид энэниие аранга гэдэг. Үргэлэй шэрээ дээрэ мүлжэгдэһэн яһан, тархи, дүрбэн тагалсаг табяад, ээ бүхые гадаха ёһотой. Зүхэлн баһал шатаагдаха. Хамаг яһанай, тархи тагалсагай шатажа дууһатар, галай унтартар, зон тарахагүй.

Үргэл болгожо, хони асарһан хүн бүлынгөө онгонниие (шандагата гэхэ гү, али сагаан һахюуһан) асардаг байгаа. Гутайда гушад отого доржиев Очирой онгон бий байгаа. Тэрэниие Бальжиг Доржиева хүгшэниинь хадагалжа ябаһан юм. Мүнөө үхибүүдын абажа ябадаг. Энэ онгонниие Монголһоо Гутайн баабай асарһан домогтой.

Шандагата онгонһоо гадна ханын заяаша гэжэ онгон байдаг. Мүн лэ тиймэ онгон Доржиев Очиройдо байһан байгаа.

Эдэ бүхы мэдээсэлнүүдые намда хөөрөжэ, хэлэжэ үгэһэн, мүнөө түрлөө урилһан хүндэтэ хүнүүдэй - Очиров Бадмын, Цыремпилов Бальжанай, Цыбиков Сандагай, Гендынов Гэлэгэй, Дондупова Сэнгаалин, Мункуева Балдамагай, Бадмаева Дулгарай, Цыренова Цыпила, Чимитцу гэгшэдэй гэрэлтэ һайхан дурасхаалда зориулан, энэ статья бэшэ хүм. Мэндэ ябаһан үри хүүгэдын эхэ эсэгээ, уг гарбалаа хүндэлжэ, доро дохин, Гутайнгаа баабайда зальбарая!

Гутай нютагай гушад угай
Галина ОЧИРОВА.

**ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ:
Шандагата онгон (XX зуун жэл); ханын заяаша онгон.**



ёһоор тахилга хэдэг. Мүн Хүндэлэнэй обоо, Мухар-Хада гэдэг обоонуудые гушадууд ламын ёһоор тахина.

Хуасайнуудай тахидаг Балгаһата, Шэрэнгитэ гэдэг хадануудай хормойдо оршодог хоёр хуһан шугые бөө мүргэлэй гэжэ нэрлэхээр. Хуасайнууд түрүүшын тахилгыне бүтээхэдэ, нютагай эзэн Гутайн баабайда шуһата үргэл хэдэг байһан юм. Гутайн баабайн ондоо нэрэ Доржо ноён монгол баабай гэдэг. Домогой ёһоор, Гутайн баабай (зариманай хэлэдэгээр, эсэгэнь) Монголһоо ерхэн Ехэ заарин бөө байгаа, Балгаһата хадын орой болохо Хара-Нюур гэжэ хабсагай дээрэ арангалагдаһан гэжэ. Тухайлбаряар, XX зуун жэлэй хорёод онуудаһаа Баруун-Гутайһаа Ехэ-Гутай руу ерхэн гушадууд Гутайн баабайе тахидаг болоһон байна. Гутайн баабай хадаа энэ нютагай эзэн гэжэ тоологдохоһоо гадна, дайда дэлхэйн эзэн гэжэ шүтэгдэдэг юм. Энэ эзэн аргагүй ехэ үүргэтэй гэхэ: нютагай үларилшье, хун зоной амгалан байдал, хубуудэй сэрэгэй албан, харгы замай зол, мал адууһаншье - бүхы юумэн тэрэнэй дуранһаа болохо гэдэг.

Шэрэнгитэ хадын хормойдо оршодог хуһан шугы соо Дулма хатан эжы гэжэ удаганда үргэл хэдэгдэг. Хадамда гарангүй, гэрэ хээлитэй боложо, гэрһээ намнуулаад, һаһа бараһан гэжэ домог соо хэлэгдэнэ.



хада дээрэ хуасайнуудай ламын ёһоор тахидаг мүргэлтэ газар бий юм.

Гутайн баабайн тахилга жэл бүри зунай эхиндэ гү, али майн хуушаар бүтээгдэдэг байгаа. Үбгэдэй хэлэдэгээр, "хуһанай набшаһанай шара табан мунгэнэй зэргэ" болоходо, үгышье һаа, "бургаһанай набшаһанай хурьганай шэхэнэй шэнээн" болоходо, тэрэ тахилга бүтээгдэхэ ёһотой юм. Энэ үргэл, мүргэл мүнөө хүрэтэр хэгдэһээр.

Гутайн баабайн буудалтай газарта хүржэ ерээд, мүргэлэй хуһанай мүшэрнүүдтэ бүдэй зурамуудые эхэнэрнүүд уядаг юм. Тэндэһээ хоёр-гурбан метрэй зайтай газарта сагаан һэеи гү, али сагаан скатерть дэбдигдэхэ. Тэрээн дээрэ бүлэ бүхэн асарһан эдээнгйнгээ зүйлнүүдые табидаг. Сагаан даллага гэгдэдэг табиг дээрэ хилээмэн, сагаан тоһон, хүшөөдэһэн, печени, конфетэнүүд үе болгодон табигдаха. Хажуудан шэлтэй хүн, нүтэй сай табигдадаг. Ая ганга гү, али жодоогой холтоһо шатаажа, амһартануудаа түрүүн арюудхаха ёһотой. Мүн архи, саарһан мунгэн табигдадаг. Үхибүүдэй сулгуулжа абаһахагүйн тула хашарһан мунгэнүүдые мүнөө газарта буладаг болонхой. Эршүүлэй зариман түүдэг носоохо, нүгөөдүүлһыне сагаан зүһэтэй үргэлэй хони гаргаха. Үргэлэй хони гаргаха гэжээ өөрын дүримтэй юм...

Хониной эзэн нэн түрүүн хониёо ороной тэнгэридэ зориулаха хүндэ - бөөдэ барюулааг. Хониене бөө утажа арюудхаад, толгойень, амьень, хүлнүүдынень һүүер сүршэдэг. Тийгэжэ хониене арюудхамсаараа, тэрэниие мяхан болгохо хүнүүдтэ даалгадаг.

Хэрбээ ноһоёо хайшалуулаагүй хонин һаань, арһыень бөөдэ үгэдэг. Хайшалагдаһан байбалнь, арһанинь хэрэгсэл боложо бирахгүй гэжэ дүрбэн һаднагта татаад, үргэлэй хэгдэһэн газарта орхихо ёһотой. Тархиень амьарлажа угаагаад, бага зэргэ

тогоон соо шанаха. Хониной мяхые шанахынгаа урда нэрэтэ хубинуудта хубаадаг гэшэ: үбсүүн, дала, шагайта, адхаал, харти, можо, хабһан гэхэ мэтээр. Тагалсагуудыень таһалдаггүй, үеэрнь халта



отолоод, тогоонной газар тээгүүр ханжуулаад орхихо.

Тийхэдэ зүрхэнэй шанагдаагүй байхада, бишыхан хүсөөг таһа отолоод, мүн эльгэнһэнь багахан хүсөөг хүлһэнтэйн абаад, хуһанай мүшэртэ (набшаһанһаань сэбэрлээд) хаджажа, үргэлэй һэеи шэрлэгэй ойро газарта зөөдөг байна. Гутайнхид энэниие зүхэли гэдэг.

•Ондоогоор баһа сасали гэнэ.

Мяханай шанагдахаалаар, мяхан табиг гэхэ гү, али даллага бэлдэдэг гуримтай. Тархи, үбсүү хабһатайгаар, шуһа ами амьараа амһартануудта хэнэ. Удаань сан табижа арюудхаад, сагаан даллагын хажууда, зүхэлидэ дүтшэг шэрлэг дээрэ табина. Гэдэһэ доторынь жэжээр хэршээд, ехэ табиг соо хэнэ. Энэниие дамбар гэдэг. Хоёр-гурбан табиг соо шүлэнь хээд табина. Мяхан даллагада дүтэ архи, мунгэ табигдаг.

Мяхан табигта дүтэхэнэ хуһанай мүшэрнүүдые нэгэ тэбэри боломоор бэлдэхэ юм. Энэ хада Гутайн баабайн нууха нуури бэлдэгдэб гэшэ. Тийгээд зула бадараажа, сан табина. Хамаг юумэнэй бэлэн болохолоор, бөө бөөлөжэ захалха (1-дэхи дурдалга).

Һүүлээрнь тэндэ байһан, үргэдэ хубитаяа оруулсаһан хүнүүдэй нэрэнүүд дурдагдаха.

Гутайн баабай ершэжэ, нууридаа нууба, - гэжэ бөөгэй соносхоходо, хүн бүхэн сагаан

ГУШАДАЙ, ХУАСАЙН БӨӨНЭРЭЙ ДУРДАЛГАНУУД

**("Гутайн баабайда
зальбаран" гэнэн
бэшэгтэ хабсаргалта)**

НЭГЭДЭХИ

Ташуу модон сэргэтэй,
Таг шулуун буудалтай,
Доной баабайн хубүүн
Доржо ноён монгол баабай!
Долоодой хүүгэн
Дулма хатан эжы!
Галинай эмгэн
Сэхирэй хүүгэн
Дулсуухан хатан эжы!
Тагай эжы
Тамжад хээтэй!

Үндэр ехэ Заря хаан,
Хайранга хаан,
Тахилгата мунгэн уула -
һадарьхан!
Сагаан шулуун,
Гурбан толгой,
Хун шубуун мэтэ үндэгэлжэ,
Хуурай гүрөөһэн мэтэ инзагалһан
Дэгдээмэл хаан,
Үргэн сагаан Хөлго хатан,
Уужам сагаан Хялгана,
Хүмэн хаан,
Хүнтэй хаан,
Шагтай хаан!
Угталгын эзэн (үргэлэй эзэнэй нэрэ
эндэ дурдагдаха)
Танда мүргэжэ, зальбаржа байна.
Даашагүй дамбартай,
Дабашагүй нугалууртай,
Хун сагаан хони
Хубилгажа байна,
Хуби заяа эрижэ байна.
Хэлэһэн юумыемни бү хая,
Дурдаһан юумыемни бү орхи,
Хари халуунда ябаһан хубүүдээ
Хара, утта, даха...

ХОЁРДОХИ

(Сагаалганай түрүүшын үдэр - жэлдээ
1 дахин шандагата онгыне хүндэлхэдөө
дурдадаг)

Захын модоной загзагар байхада,
Замбуу түбиин хиб байха сагта,
Сүн далайн шалбааг байхада,
Сүмбэр уулын болдог байхада,
Шажан түрые барижа байһан
ёһондотнай

Харин һахюуһан
Халхын найжада зальбарнаб.
Ара тайгын
Алтан жодоогоор
Арюулжа байнаб.
Үргэн талын
Үнэртэ гангаар
Утажа байнаб.
Болдогой шэнээн мяха табижа,
Буурсагта улаан манжаар
Хүндэлжэ байнаб.
Ута һаһа,
Удаан жаргал хайрла.
Үлгытэйһэнь хойшо
Үнсүлжэ ябаһан,

Малгайтайһаань хойшо
Мансылжа ябаһан
Үри бээе хаража яба,
Аша гушаяа
Аршалжа яба!

ГУРБАДАХИ

(Ханын заяашыне хүндэлэгэ)
Хара гүрөөһэн дахатай,
Хандагайн арһан дэгэлтэй,
Халюу булган малгайтай,
Яангар, Саангар, Таангар нохойтой.
Юһэн шара номошон номошон.
Далайн эзэд,
Далшар ноёд,
Байгалай эзэд,
Баатар ноёд! СӨӨГ!
Хотон хорёогод
Уужам болгожо,
Хони малыень
Олон болгожо,
Үтөө хорёогоо
Үргэн болгожо,
Үхэр малыень
Олон болгожо байгты! СӨӨГ!

Балсай үбгэн нютаг соогоо эрхим ангуушан гэжэ сууда гараһан алдартай. Наяад наһанай хаяа гэшхэжэ ябабашье, шарайнь шиидагар улаан, бэеэр һайн, зоригын ехэ. Тинмэ хадаа омог дорюуханаар дуугардаг һэн: "Хүлни хүндэ болоошье наа, нюдэм һайн зандаа".

Нютагаархининь ангууша алдарыень яһала хүндэлбэшье, үндэр наһатай болоходонь: - "Мүнөө дээрээ Балсай баабайнай болёол даа" - гэжэ шоглон, энеэдэн байдаг болоо һэн. Тэрэ ушарые тайлбарилан ойлгуулбал, иимэ байха: "Мүнөө Балсай үбгэнэй толгойнь сайжа, шадалынь нуларжа эхилбэшье, наһаараа ходо агнажа ябаһан хүн хадаа, "һанаан сэдхэл хоёрнай хойто хүбшэдөө ошохол зандаа хашдаа" гэлсэдэг байгаа.

Һаяхан би нүхэртээ нютагай аршаанда ошоод, үдэрөөр амаржа һуухадаа, тэрэнэйнгээ һамгыень Балсай үбгэнэй танилсуулхадаа: "Манай нютагай эрхим ангуушан гэшэ", - гэжэ хэлэһэн байгааб. Тэрэ эхэнэр ехэ зулгы байжа, хэдэ хэдэн һонирхолтой асуудал агнуури тухай табижа, Балсай үбгэнэй урма баярынь хүдэлгэбэ.

- Теэд, яахаб даа, гансал бартахи баабгай барихамни зуугаад болоһон байха, - гэжэ дуратайгаар дохисогоон, нэгтэ агнуурида болоһон ушараа хөөрөжэ үгөө һэн.

- ...Намарай түрүүшын һарада һэн, - гээд, буурал толгойтой үбгэмнай наһалаа үе-үе эльбээд, хөөрөөгөө эхилбэ.

- Үглөөгүүр эртэ бодоод, эртэхи газраа хадхажа

байхадам, хорёогой хажууда нэгэ хүнгэн машина ерээд, тогтошобо. "Энэ хэнинь иимэ эртэ ербэб", - гэжэ һанан байтарнь, аймагай прокурор бууба.

Александр Иванович намайе һайн танихаараа, гарыем барижа мэндэшэлээд, үшөө хоёр нүхэдөөрөө танилсуулба.

У д а а -

хүнүүдээ хараад, досоогоо сэдхэнэб: "Эдэнэр намда яһала найдажа байна, теэд Бурхантайнгаа үндэртэл гараа наа, нэгэл ан харагдаха бэшэ гү", - гэхэн бодол түрэнхэй бэлэй.

- Ямар ан буудаха

Уданшьегүй Бурхантайнгаа үндэрэй ара хүбшын ехэ соорхойдо гаража ерээд хараашалнаб. Ехэ талмайн саада захдаа, багахан сагдуулууд соо намһаа 200 метрһээ холо бэшэ, нэгэ томо ан байнал хадаа гэжэ багсаабаб. Түргэн зуура дурамбайгаа эбэрһээ абажа шагаһамни, айхабтар буурал

һүүлээрнь доторынь гаргажар-хибаб. Тингээд машина тээшээ яаран гэшхэбэ. Бэшэ нүхэдни машинынгаа хажууда суглараад байба. Ерэмсээрээ, гайхаһан шарай оруулан, би асуубаб: - Зай, таанадай хэнтнай буу табибаб? Бэшэмни гайхалдан: "би буудаагүйб, би табяагүйб", - гэлдэбэ. Тибэшье намһаа ехэ адаглан харасагаагаад, минии мэхые тааба хаш.

- Тамнай буудаал хат! - гэбэ. Би урдаһаань энеэбхилэн, яһала гайхаһан шэнги байбаб. Нэгэ һамбаанда анхаралыень татажа, зобоожо үзэбэб.

- Заа, таниие удааншье тамалаад яалай, - гээд, болоһон ушараа хэлэжэ үгэбэб. Тэдэ нүхэдни олзогүй хоһон бусаһан байгаа.

Минии хөөрөө дуулажа, хандагай унагааб гэжэ ойлгоходоо, нүхэдни ехээр хүхилдэшэбэ. Нэгэ шамдуу хүнинь архи аялгалжа: "Сэржэм үргэгты!" - гэжэ намда һарбайба. Буландаа зааха зааханаар аялгалжа уугаад, хүюу зугаа дэлгэнэбди.

Үни болонгүй, би тэдэнэрээ дахуулан, хандагайнгаа унаһан газарта сэхэ асархадам, нүхэдни баһа гайхалдаа, баярлаа бэлэй. Энэ томо ангай арһа бүтүүгээр үбшэхэ зуураа, шэнэ нүхэдни нам тухайгаа яһала магтаал һайшаал олохоноор табья һэн. "Энэ отог хүбшэ соо шадал хабаяа алдангүй, гар дээрһээ тоб тудаха зандаа ябанат", - гэлсэнэ. "Зориг намда байгаа юм ааб даа, наһандаа хэжэ ябаһан хэрэгни ха юм", - гэжэ бишье хүюу харюу гарганаб.

Энэ ушар нёдондо намар болоһон байна.

раншьегүй: - "Агнуурида ябая!" - гэжэ уриба. - Буушни бэлэн гү? - гээд, тэрэ асууба. Тиихэдэнь би угтуулан хүхюунээр харюусабаб:

- Минии буу ходоодоо бэлэн байдаг.

- Зай, тибэл, түхээрэ, ябая! - гэбэ.

Түргэн зуура абаха юмээ бэлдээд, машинадань һуубаб. Харгыдаа бэшэ нүхэдөөрнь мэндэшэлэсэжэ, танилсабаб. Машинаараа 40-50 модоной газарта багахан горхые үгсэн дабхиһаар, хүбшын харгыгаар харайлган, Бага бүхэн голдо туласа орожо ербэбди. Тэрэ сагта манай хүбшэ ойдо ангууд элбэг бэлэй. Ерэмсээрээ, хайша хайшаа гараха зүгыень бултандань заажа үгэбэб. Тибэшье, өөрөө ябаха бараг һайн газараа тухайлнаб, эдэ бардам ангуушад шэнги холо зайбал, ядархаа мэдэнэб. Тэрэмни Бурхантайн үндэрэй арадахи хүбшэ һэн.

Сугтаа агнуурида ерэнэн

аргатайбибди? - гээд, тэдэнһээ асуубаб.

- Айха юмэн үгы, аймагай гурбан ехэ ноёдоор ябанаб гэжэ мэдээрэйгты. Томо ангай лицензишье бии, - гэлдэбэ. Мэдэжэшье байбал, ёһын тэдыдэ тобшолон һураба хаб. Саашадаа ингэжэ ойлгуулбаб:

- Бидэнэрэй агнаха, ябаха, ан хараха хүбшэ газарнай нэгэл үдэрэй тухайда байха. Минии буу табибал, булта машинадаа бусажа ерэхэт, - гэз бэлэйб.

Удангүй булта өөһэдынгөө агнаха зүг руу шэглэн ябабабди. Би нэгэ зохид хобол дахаад, Бурхантайнгаа үндэр хадын ара хажууень баряад ябанаб. Яһала дээрэ гараад ябаһам, холохоно юмэнэй бүрэгэд гэхыень обёоробоб, тээ саанахана үшөө нүгөөдэнь хаш. Хараһаар байтарни, хоёр гүрөөһэн аргаахан харайлдана. Буугаа һуга татан, мүрһөө абаад, буудантараа болибоб.

болоһон

томо хандагай аргаахан бэлшэжэ ябаба. Алхалхадань, хүлүүдын сайбалзан харагдана.

Английска "линфильд" буугайнгаа хүлүүдын газарта хадхажа, һуугаад буудаха гэхэдэмни, тэрэ хандагайми харагдахаа болишоно. Тиихэдэнь гар дээрһээ буудаха баатай болобоб. Урда хоёр хүлыень хараһаар, сээжэ бэргэһэ багсаан табижархибаб. Һүүлээрнь юунэйшье болоһыень ойлгобогүйб. Хараашалһаар байтарни, нэгэ багахан сагдуулай саана һомоо табиһан газартам юумэн хүдэлжэ харгадана, тэрэниие хараһаар лэ алдангүй буудаһанаа мэдэнэб. Тамхияа татаад, марьяһаар ошобоб. Хажуудань ошоходом, уйгаргүй томо хандагай хүлөөрөө хайража хэбтэбэ. "Ай, зайлуул, хангайми хайрлаба ха юм даа!" - "Охры, охры!" - гэжэ хурьлаад, хутагайа гаргажа, нугарһыень хадхажархибаб,

Бумба БАЛЬЧИНОВ АНГУУШАНАЙ ЗОРИГ (Үбгэн ангуушын хөөрөөнһөө)

Эртэ урдымнай оюун бэлигэй дээжэһээ

АНГАЙ САН

Сэлюун ая, арса, гулур, тоһоор
Үндэр агуулын орёлһоо энэ алтан
Даллага сан табюулаад, алибаа
Үйлэнүүд бүтэхэ бой.

Үндэр гээдэ хүхэ тэнгэри,
Үргэн ехэ алтан дэлхэй
Үнгээмэр баян Алтай, Хангайми!
Өөртөө оршошго,
Үлгөөдөө бэлшэгшэ
Буга, ногоо, булга, шэлүүһэ,
Хүхэ шоно, Хүндын зээрэн
Хадын эрбис, модоной хэрмэ,
Хамаг гүрөөһэнэй хэшгые
Үбгэн соёрхо!
Хуры, хуры, хуры!
Үелхэ һайхан нүхэд—
Үргэн һайхан бой,
Аргамаг һайн мори
Алдатай һайхан табал,
Амаргай һайхан эрэ—
Арсаланай ехэ хүсэ,
Аюумаггүй зориг,
Хурдан һайхан ухаа
Хурса һайхан мээсэ
Хайрлан үршөөжэ,
Хаража тэдхэн соёрхо!
Сүүбэр агуула мэтэ бата,
Һүн далай мэтэ дүүрэн,
Набша мэтэ дэлгэрэнгы,
Наран мэтэ гэгээн,
Һара мэтэ һаруул—
Һайхан жаргалтай болгон соёрхо!
Хуры, хуры, хуры!
Дүрбэн зүгтэ ябаха замые
Дүтэ гүхэм болгон соёрхо!
Найман зубхиста ябаха замые
Найртай болгон соёрхо!
Хуры, хуры, хуры!
Гушан гурбан хүхэ тэнгэри,
Далан долоон үлгэн эхэ
Хамаг буян хэшгые
Хайрлан соёрхо, үршөөн соёрхо!
Хуры, хуры, хуры!

Ц.ДАМДИНСҮРЭНЭЙ хуушан монголоор хэблүүлһэн
"Зуун бэлигһээ" Ц.ДОНДОГОЙ абажа, мүнөөнэй
хэлэндэ оруулба.

Базар ЦЫБИКОВ ЯРУУНА

Сэдхэлым уяруулан
Яруунам намаяа,
Сэнхирхэн нуурнуудтаа
Сэнгүүлэн бүүмэйлээш.

Үдэшын ягаахан
Толондо умбуулан,
Онгосым өөгшөөн
Үлгэдөөш долгёороо.

Хайлганын абяанууд
Дээрэмни тэгэдээд,
Холшорхон наһанайм
Нүхэды һануулаа.

Аляхан нэбшээниинь
Аалихан шэбэнээд,
Анханайм инагтай
Золгохы уряалаа.

Энхэрэн, энхэрэн
Яруунам намаяа,
Үнгынгөө холонгоор
Иихэдэжэл угтанхайш.

Дархитынгаа үлэһөө
Доошоо сэхэ зурынхай,
Дардам харгынш самсаалһаа
Далай мэтээр сэнхирлээд.

Сэгээн хүхэ нуурайнгаа
Шарай намда харуулан,
Нарһатамни, угтаалши
Намаяа тоонтом хүлээнхэй.

Арса хүжын агаараар
Амижа жаргалтайб,
Айлан хүбүүнш
хүхюутэйб.
Арюун дуунай бэлэгтэйб.
Дууша нүхэд золгонхой
Дурым инаг хүлгөөгөөд,
Анханайнгаа зугаатай
Айдар наһым һануулаа.

Газар дэлхэйн зэндэмни
Гайхалхайхан нютагни,
Уяран дуулан сэнгээлби
Үлзы сайхан Ярууна.
Оо! Ярууна.

ХАРДААША ХАРХА ЭМШЭН МИИСГЭЙ ХОЁР

Нэгэ Харха гээдын зургаанда
Нэрэгүй бэшэжэ бэшэжэ мэдээ.
Дайралдаһан лэ ан бүхэниие
Дандаа муушалжа, хардажа бэшээ.
Залхуу гэжэ Баабгайе зэмэлээ,
Залуу Арсаланиие һамгаша гээ.
Харин Доргоһиие шоо үзэн,
Хараалай муухайгаар хараан бэшээ.
Хардуулан ангууд муудан бүрбылдөөд,
Харлажа зобошоод, дуугай бололой.
Энэ үгдэ Харха үбшээлөөд,
Эмнэлгын газарта гэнтэ оролой.
Үглөөдэрынь хирург Миисгэй
Үрөөһэн уушхыень абажа халай.
Аргалуулжа гараад, хардааша Харха
Анханайнгаа муу хэрэг үргэлжэлүүлбэ.
Бааша Миисгэие гээшэнь заажа,
Врач бэшэ, мэхэһэн гэбэ.
Эрдэм мэдэсэнь үхэрэйхүһээ доро —
Элүүр уушхыем отолжо хаяа гэбэ.
Ойн эмшэдэй ажал хинахаяа
Олон комисси ерэжэ зобообо.
"Хоёр уушхынь ходоолоо яалайб!" — гэжэ
Хороо бусалһан Васька Миисгэй бодобо.
Хара бууһан Миисгэие ойлгохоор гаа.
Хардаашад хаанаш олошороол гаа.

Гунга ЧИМИТОВ буряадшалба.

АМАН УГЫН АБДАРҔАА

1. Айлаар бэдэрэнхээр Абдараа уудала.
 2. Тэжээһэн буруун Тэргэ эбдэхэ. Эрхэлһэн хүбүүн Эмээл эбдэхэ.
 3. Уһан-эрбейн дураар уймар-үхибүүнэй дураар.
 4. Өөрынгөө толгойдо буга харахагүй Хүнэй толгойдо бөөһэ харадаг.
 5. Хүниие хэлэхэдээ хүрин, эрэн болгодог. Өөрынь хэлэхэдэ үндэгэ дараһан бүргэд.
 6. Хотшо нохойн дуун ехэ. Хойто һамганай ямба ехэ.
 7. Хотшо нохойн хусаха ойро
 8. һалан нохой гэшхүүр зуураха һамган мэдэлтэ хэлсэһэнээ буруушааха.
 9. Худалша хүн Хусадаг нохойһоо доро, Хобууша хүн Хотшо нохойһоо доро.
 10. һарниһан модон унаһан тээшээ һамган мэдэлтэ үхэхэн тээшээ.
- Цыбикжап НАЙДАНОВАЙ суглуулбарһаа.



ТҮРЭЛ МИНИЙ ХАРЛАН

I. ТҮҮХҮЙН ХУУДААНУУД
"Буряадай түүхэ бэшгүүдэй хуудана ирахдаа, Харлан нютагай бии болоһон тухай иигэжэ бэшээтэй байдаг: "Дээрэ дурдагданаан ерэн зургаан ондо (1696) Монголой ороһоо Вачирай Бату Түшээтэ хаанай мэдэлдэ байһан зайһан Үхийн Хонтогорой гэшэ нуугша орондо үргэмжэ үгы гэжэ мэдүүлэн, 150 шахуу зоной сэдхэһые урбуулжа, тэдэниие дахуулаад, Шара Далай Шижихай Эрхэ гэжэ хоёр хүбүүдтээ хамта Ородой баатар сагаан хаан ехэ үргэмжэтэй, газар элбэгтэй гэжэ, эшэнэй албатан болохоор энэ орондо ерэнэн гэдэг.

кинорежиссер А.Б.Ц.Дашиев ерээ. Гадна манай нютагай солото багшанар И.Н.Норбоева, Б.Г.Жигжитова, арминин полковнигууд С.Ц.Дамбаев, А.Д.Мункуев, Д.Д.Цыдыпов, республикын габьяата артистка Дабану Юндунова гэгшэд е р ж э ,

"Харлан-Хангай", "Алтан тоонто Харламини" гэхэ мэтэ болоно. Мун "Тоонто нютаг Харламини", "Үхийн тайшаа" гэхэн номууд хэблэгдэн гараа. Энэ һайндэрэй үедэ манай нютагай хүбүүн, педагогикын эрдэмэй доктор, профессор Г.У.Молоновой нэрэмжэтэ шан Улаан-Үдэн багшагарай колледжын эгээл бэрхэ оюутанда барюулагдаха болоо.



Харлан нютаг тоонтотой мэдээжэ кинорежиссер Арья Дашиев өөрынгоо шүлэг уншажа байна.

Тэрэнэй үнэн зүрхэнһөө зүдхэнэй тула Ехэ дээдын үршөөлөөр хориц түхэриг хэшэг хайраагданаан. Гадна Ехэ Нуга, Ехэ, хоёр Харлан - энэ горхондохихи газар хайралсаһан бэлэй". Эшэн тухай Сэлэнгын буряадуудай угай бэшгүүдэй нэгэн болохо "Бишыхан записка" дотор хэлэгдэнэ. Энэ зохёолые Сэлэнгын буряадуудай тэрэ үеын эрдэмтэй хүнүүд хамтаржа бэшһэн гэжэ тоологдог. Тингэжэ манай нютагай түүхэ эхилһэн намтартай. Мүнөө үедэ Харлан хадаа Бэшүүрэй аймагай Охин-Булагай совхозой нэгэ томоһон отделени юм. Тэрэ отделениин луури дээрэ 1936 ондо Кировэй нэрэмжэтэ колхоз тогтоһон намтартай. Шэнэ ажахые нютагайнай бэрхэ хүтэлбэрилэгшэ Доржо Гармаевич Гармаев 20 жэлэй турша соо тологойһон юм. Тэрэ 1946 онһоо 1954 он болотор СССР-эй Верховно Советэй депутат ябаа. Суута түрүүлэгшынэй үүсхэлээр Харлан Хоолой Баруун Харлан гэжэ хоёр тосхонууд нэгэ газарта зөөгдөжэ, ниилэлһэн байна. Тинхэ үедэ би 12-той үхийүүн ябаашье һаа, тэрэ ушарые һайн мэдэхэб. Миний аба, Молонгэ Дугаржап Чойсоронвич, колхозой хонин һалбарниие хүтэлбэрилдэг һэн. Эсэгэмни юумэн бүхэниие хэхэдэ бэрхэ һэн: түмэршэ, модошо, алташа дархан, һийхэ, бэйһэйһээ эхилээд, буу хүртэгэр бүтээжэрхихэ, жаткаар тарьяа хадаха, косилкаар үһэ сабшаха... һүүлээршэ нютагтаа жэмстэ саад ургуулаа һэн. Абымни түрлөөр зуун жэлэй ой нөдөндө гүйсөө бэлэй.

Һайндэрымнай шэмэглэбэ. Нютагайнай һайндэртэ СССР-эй арадай артист Дугаржап Дашиев, Буряадай арадай артистнар Аюша Данзанов, Хажидма Аюржанаева, Буряадай габьяата артистнар Дамба Занданов, Сэсэг Шаранова, хүгжэм зохёогшо Баяр Батодоржиев гэгшэд һонирхолтой наада харуулаа. Нютагайнгаа һургуу.

Мун Кировэй нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ байһан А.Г.Гармаевай басаган Светлана Доржиевна Занданова өөрынгоо шан В.А.Гарматовта барюулаа. Гадна бүхы наһаараа багшалһан Норбоевтон түрэл һургуулидаа мүншэн шан барюулаа. Харин Г.Ц.Р.Будаевай үри хүүгэд эсэгынгээ дурасхаал болгон 3 наһатай азарга түрэл нютагтаа бэлэглэбэ. Нютагаймнай мэдээжэ хүнүүдтэ зориулагдаһан

1947 ондо хоёр нютагаймнай бүхы айлууд зөөжэ, шэнэ һуурин бии болоһон байна. Тэрэ гэхэн саһнаа хойшо тэбхэр 50 жэл үнгэршэбэ. Нютагамнай дунда һургуули, амбулатори, хүүгэдэй саад, клуб болон магазинуд бии болоһонхой. Хүн зоной ажабайдал һайжараа, тэдэниэр гэрийнгээ хажууда хартаабха, овоц, зеленко ургуулаа. Би нютагайнгаа һургуулида 20 жэл соо хүдэлһэнби. Тиймһээ тэрэнэйнгээ түүхэ һайн мэдэхэб.



Баир Батодоржиев, Дугаржап Дашиев, Дамба Занданов "Харлан-Хангай" гэжэ В.Ванчиковай үгэ дээрэ бэшһэн АУУ дуулажа байна.

II. АЛТАН ОЙ ТЭМДЭГЛЭГДЭБ Энэ зундаа Харлан һууринай байгуулагдаһаар 50 жэлэйн ой тэмдэглэгдэбэ. Тэрэ һайндэртэ холо ойрын айлууд олоороо сугараа. Улаан-ҮдэһөөБуряад Республикын һуралсалай болон эрдэмэй министрствын министрэй орлогшо П.П.Ефимов, республикын хүдөө ажахын профсоюзудай түрүүлэгшэ И.П.Ефимов, хүдөө ажахын министрэй нэгдэхэн орлогшо В.А.Гарматов, Бэшүүрэй аймагай гулава А.А.Ефимов, Охин-Булагай совхозой директор А.С.Бальдрев болон бусад хабаадаа. Мун тинхэдэ Москва хотһоо Харлан нютагта тоонтотой мэдээжэ

лида 20 жэлэй гаран директорээр хүдэлһэн Н.Н.Гомбоев "Тоонто нютаг Харлан" гэхэн ном бэшһэн байна. Тэрэ һайндэртэ сугларашадай урда нютагайнгаа түүхэ тухай, түрүү хүнүүд тухай һонирхолтой элдхэл хэбэ. һайндэрэй үедэ манай нютагта зориулагдаһан шэнэ дуунууд олоор эдэлээ. Тэдэниие тоолобол,

най бэлитэй гарганай бүтээһнүүд табигдаа Намжилма Чагдурова, Бэлла Хандажанова, Владимир Ванчиков гэгшэдэй бүтээһнүүд олоһой анхрал татаа. А.МОДОНОВ. В.ВАНЧИКОВАЙ фото.

Буряад Республикын МВД-тэй Гүрэнэй автоинспекци олон шалгалта хэжэ, харгы замууд дээрэ гэнэ усаа үсөөрүүлхын түлөө оролдодог гэһэнэ. Эдэ шалгалтануудай нэгэн гэхэдэ, республикын аймагуудта, хото городуудта "Шлагбаум" гэхэн хэмжээ ябуулга болоно. Иймэ шалгалта һарадаа нэгэ удаа заатагуй үнгэрэгдэдэг юм. Байгша оной үнгэрөөд байһан үе соо республика дотор хэдэн шалгалта эмхидхэгдэжэ, харгын дүрим эбдэгшэд хэлэгдэнэ, гэмэ зэмэ тохогоһон гэе. Республика дотор май һара соо "Анхарагты, түмэр харгы" гэхэн бүхэроссин шалгалта үнгэрэгдөө һэн. Шалгалтада районуудай 14 ГАИ-гай отделениин 185 хүдэмэрлэгшэд хабаадалсаһан юм. Тинхэдэ түмэр замай харгы хүндэлһэн гараһан 73 бэлшэр шалгагдаһан байгаа. Мун энэ үе соо автоажахын болон коллективүүдэй жолоошодтой,



хүтэлбэрилэгшэдтэй 131 хөөрлөөһон үнгэрэгдөө. Тинхэдэ 24 шалгалтын дүнгөөр хоёр теледамжуулаа хэгдээ юм. Түмэр харгын бэлшэр дээрэ дүрим эбдэлһэн 52 жолооһон эириүүлэгдэжэ, захиргаанай харюусалгада хабаадуулагдаһан, ялада ороһон байха юм. Энэһинээ гадна түмэр харгын бэлшэр дээрэ дежурладаг хүдэлмэрилэгшэдтэй, участогуудай мастернуудай дунда тусхай һуралсаа эмхидхэгдэнэ, дежурнуудай уялгануудаа хэр зэргэ дүүргэдэг тухай шалгагдаһан баһа. А.ГУРУЛЕВ, Буряад Республикын МВД-тэй Гүрэнэй автоинспекциин ахалагша автоинспектор.

Хилгана нютагта ехэ найр наадан болобо. Ушарын гэхэдэ, дунда һургуулиин шэнэ байһан ашагдалада тушаагдажа, хамтын ажахын байгуулагдаһаар - 65. Хилганын колхозой байгуулагдаһаар - 25 жэлэй ойн баяр тэмдэглэгдэбэ. Нэн түрүүлэн һургуулиин директор Сергей Очирович Будаев нютагайнгаа зонийе, ерэнэй айлашадаа һайндэрөөр амаршалжа, һурагшадтаа бэрхээр һурахыень хандаба. Эгээл мүнөө сагта һургуулиин шэнэ байһан, һуралсадай классуудые түхээрхэ гэхэн хэрэг бэшэ гэжэ мэдэнбди. Удаань Баргажанай аймагай гулава Л.Б.Ванюшкина, Арадай Хуралай депутат Д.Д.Сундарон болон бусад үгэ хэлэжэ, бэлэглүүдые барюулаба. Тус һургуули дүүргэһэн, "Икат" гэжэ акционернэ бүлгэмэй президент Б.А.Очиров "Самсунг" компьютернуудые болон бусад һуралсалай, спортивна хэрэгсэлүүдые бэлэглэжэ, нютагайхидаа баярлуулба. Россин габьяата уран зурааша, Гүрэнэй шангай лауреат Солон Ринчинов һонирхолтой выставкэ нээжэ, шэнээр нээгдэхэн һургуулиин музейдэ олон зурагуудаа бэлэглээ. "Байкал-курорт" гэхэн нэгдэлэй генеральна директорэй орлогшо Н.Ринчинова, Улаан-Үдэ хотын захиргаанай соелой таһагыгэ дагша



В.Ш.Цыренова, поэт Дулгар Доржиева гэгшэд сугларашадые һайндэрөөр амаршалжа, бэлэглүүдые барихадаа, һурагшадтаа эрлэм мэдэсэтэй, ажалша бэрхэ арад зонийнгоо нэрбэ үргэжэ ябах хүнүүд болохол ёһотой гэжэ этигэжэ байһанаа мэдүүлээ. һайндэрэй хоёрдохы шатын эхилхэдэ, Хилганын сомоной советэй гулавагай уялга дүүргэгшэ Б.Д.Линхоев колхозой түрүүлэгшын орлогшо Ч.Д.Раднаев хоёр элдхэл хэжэ, ажахын мүнөөдэрэй байдал тухай тодорхойгоор хөөрөжэ үгөө. Баргажан гол хэр угааа дуушадаараа суурхачай. Тиймһээ тус нютагтай хуби заяагаа холбоһон Россин арадай артистнууд Сайян Раднаев, Владимир Буруев, Михаил Елбанов, Хажидма Аюржанаева, композитор Пурбо Дамиранов, залуу артисткатууд Татьяна Шойдагбаева, Гуяна Дамдинжапова болон бусад харашадые ирагуу һайхан дуугараа баясуулаа. һайндэрые үнгэрэгхэ хэрэгтэ "Тэнгэри" гэхэн студийнхидые тэмдэглээ. "Хурамхаанай вальс" гэхэн дуугараа мэдээжэ болоһон хүгжэмшэн Геннадий Горшков мун лэ Хилгана нютаг тухай дуугараа зонийе баясуулаа. Дуу, хүгжэмөөр эдэлһэн ноһон хүнхэлэт Хүнтэйн үргэн талада һурагшад гоё һайхан хатар наада, уран һайханай бүлгэмэйхид дуунуудые гүйсэдхөө. Удаань спортын мурьсөөн боложо, һур харбалгаар СССР-эй, Россин чөмийон, Буряад Республикаһаа түрүүлэгшын СССР-эй спортын мастер Д.Р.Эрдыньев һайндэрэй хүндэтэ айлшадай нэгэн болоо. Зэргэлэн оршодог Баян-Гол нютагай хүбүүн, дэлхэйн абарга бүхэ, тус нютагһаа Арадай Хуралай депутат болоһон Борис Будаевай һайндэртэ хабаадагүйдэнь, нютагай зон голхоролоо мэдүүлээ һэн. Баргажан голой ажахы, нютагуудай мэдээжэ спортсменууд шандаһанай шангые, хүлэй хурданиие, хөржэ мэргэнэшые туршалаа. Түүхын эрдэмэй кандидат Санжи Будаевич Очиров нютагайнгаа түүхэ болон Элбэг-Доржо Ринчиногой ажабайдал тухай һонирхолтойгоор хөөрөжэ үгэбэ. Шэнэ һарын толон доро, Баруун Хүнтэйн энгэр дээрэ Буряад ороной алдан суута хүбүүдэй нэгэн болохо Элбэг-Доржо Ринчиногой түрлэин тоонтоһоо холо бэшэ Хилгана нютагайһид иимэ найр наада хүхюун сэнгэлигээр үнгэрэгэбэ. Д.РИНЧИНОВА.

"Буряад үнэн" газетын редакторай орлогшо РИНЧИНОВ Сергей Дугаржаповичай саһаа урид наһа бараһан ушараар Сэлэнгын аймагай захиргаан, "Сэлэнгэ" газетын редактор, Улаан-Үдэдэ һуудаг сэлэнгынхидэй нютагай эблэ гэр бүлэдэнь, дүтынь хүнүүдтэ гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Table with contact information for the editorial office and printing house. Includes address, phone numbers, and subscription rates.